

УДК 811.133.1'367.2

**ПРИНЦИПИ СИНТАКСИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО
ФРАНЦУЗЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У КОГНІТИВНОМУ ТА
ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНОМУ АСПЕКТАХ**

Наталія ФІЛОНЕНКО (Київ, Україна)

У статті висвітлюються принципи вивчення синтаксису художнього прозового тексту в руслі поєднання двох нині актуальних парадигм: системно-структурної та антропоцентричної із використанням когнітивного та лінгвосинергетичного підходів, доводиться доцільність такого комбінування внаслідок еволюції методології лінгвістичних розвідок та виникнення тенденції використання загальнонаукових термінів, методів інших наук і результатів міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: *лінгвосинергетика, самоорганізація, системно-структурна парадигма, антропоцентризм, синтаксис, художній текст.*

The article highlights the principles of studying the syntax of an artistic prosaic text in line with the now current combination of two paradigms: systemic-structural and anthropocentric using cognitive and linguosynergistic approaches, we prove the feasibility of such a combination as a result of the evolution of the methodology of linguistic research and the emergence of trends in the use of scientific terminology, methods of other sciences and of the results of interdisciplinary research.

Keywords: *linguosynergetics, self-organization, systemic-structural paradigm, anthropocentrism, syntax, literary text.*

Постановка проблеми. Найактуальнішими напрямом сьогоденної лінгвістики виявляються когнітивний та синергетичний підходи до вивчення дискурсу, й тексту зокрема, у рамках антропоцентричної та системно-структурної парадигм саме тому, що смислотвірний аспект людського мовлення забезпечується синтаксичної організації мовно-розумової діяльності людини. Дослідження будови тексту як складної динамічної системи вимагає екстраполяції методів синергетичної науки на лінгвістичну методологічну базу через їхнє філософське осмислення, що дає нетривіальні відповіді на актуальні питання. Проте, пряме копіювання апарату синергетичних досліджень наук, які

традиційно ним послуговуються, таких як теоретична фізика, математика хімія, біологія, замість того, щоб розширити можливості науки, може привести до некритичного заперечення визнаних лінгвістичною спільнотою фактів, до втрати наукової адекватності отриманих результатів.

Тому, лінгвосинергетичний підхід до вивчення тексту, доцільність якого доведена численними сучасними лінгвістичними розвідками, вимагає детальної розробки прийомів та методів, виведення принципів та роз'яснення методологічного апарату.

Огляд досліджень. Сучасні дослідження мови у когнітивному ракурсі та вивчення динаміки мовно-розумової діяльності її носія доводять певні факти стихійного, спонтанного виникнення мови у результаті саморозвитку психічних функцій людини [3].

Комбінування лінгвосинергетичного та когнітивного аспектів розміщує синтаксичне дослідження тексту у зоні міжгалузевого перетину і взаємовпливу двох сучасних парадигм – системно-структурної та антропоцентричної.

Погляд на мову, як на систему, що має саморегулюючі та самоорганізаційні властивості має давню наукову історію і віднаходиться, наприклад, у працях В. Гумбольдта: “мови нерозривно зрослися з внутрішньою природою людини, вони значно більшою мірою самодіяльно прориваються з неї, ніж навмисно породжуються нею” [6, с. 65]. Розуміння мови як системи, що складається з підсистем, хоча й вперше набуває найповнішого вираження у вченні Ф. де Соссюра і працях Ш. Баллі, проте є послідовним результатом розвитку лінгвістичної теорії і певним чином простежується у теоріях В. фон Гумбольдта, Бодуена де Куртене, Ф. Ф. Фортунатова, О. Єсперсена, розвивається у всій подальшій лінгвістиці до сьогодні [9, с. 452]. Однак, розгляд тексту як системи є логічним наслідком визнання мови системою згідно із загальним гносеологічним принципом системності.

Якщо відоме нам вивчення ролі мови у розвитку інтелектуальної діяльності людини проводилось античними філософами [12, с. 21], то експерименти з широкого використання методологічної бази точних наук у

філологічних дослідженнях французької мови розпочалися у двадцятому столітті [11; 17].

Критика лінгвосинергетичного підходу засновується на постулаті про недоведеність самоорганізації мови, проте сьогодні пошуки вирішення цієї проблеми свідчать про правомірність такої концепції [11], адже приналежність певної мови до когнітивного апарату значної кількості людей включає механізм впливу “колективного несвідомого” на еволюцію мовної системи.

Основним завданням дослідження ми вбачаємо формулювання ключових принципів вивчення сучасного художнього прозового тексту разом із поєднанням лінгвосинергетичного та когнітивного аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постійно оновлюючись, осучаснена традиційна системно-структурна парадигма синтаксичного дослідження художнього тексту залишається сьогодні безальтернативно актуальною. Уся гносеологічна діяльність людства від давніх часів до сьогодення базується на ідеї системності, адже “системність як загальна властивість світу виявляється не тільки в системності матеріального світу, але й системності пізнавальної та практичної діяльності” [14, с. 5]. Діалектика та нинішня певна криза теорії систем спричинені поєднанням необхідності точного та відмовою від жорсткого детермінізму.

Один з основоположників загальної теорії систем Л. фон Берталанфі ставить на перше місце у дослідженнях, що виконуються із залученням системного підходу, емпірико-інтуїтивний метод, хоча й на перший погляд він здається “наївним та несистематичним” [1, с. 33]. Однією з тез теорії систем є твердження про те, що система віддзеркалює середу, у якій вона функціонує, і є подобою відображеної середи. [4, с. 93]. Якщо мова є системою, яка функціонує у людському суспільстві в середі ментальної діяльності людини, то мова певним чином віддзеркалює організацію розумової діяльності людини, отже, ми вбачаємо раціональним урівноважене залучення емпірико-інтуїтивних даних у розвідках художніх текстів.

Екстраполюючи принципи системного підходу, запропоновані К.О. Сорокою [14, с. 14-15] на виконане в руслі системно-структурного підходу синтаксичне дослідження французького художнього прозового тексту ми спираємось на такі:

1) принцип взаємозв'язку згідно з яким синтаксична підсистема художнього прозового тексту вивчається як складник макросистеми тексту із мережевими зв'язками із синтаксичною системою мови, з якою вона співіснує та взаємодіє;

2) принцип багатоплановості згідно з яким синтаксична система художнього тексту може бути досліджена як умовно самостійна система з різних боків;

3) принцип багатомірності, який дозволяє описувати синтаксичну систему художнього тексту як сукупність пов'язаних між собою різнорівневих елементів, якими, наприклад є синтаксичні одиниці речення, словосполучення, частин мови із різноманітними характеристиками;

4) принцип ієрархічності дозволяє встановлювати вертикальні зв'язки між різними рівнями системи і припускати підпорядкованість одних рівнів іншим, наприклад, рівень підсистеми частин мови із його синтаксичними функціями керується рівнем формування речення;

5) принцип різнопорядковості, який використовувався нами у четвертому розділі при вивченні критичних та стабільних станів синтаксичної системи присудкових конструкцій французького речення, у синтаксичних розвідках художнього тексту полягає у тому, що рівень речення проявляє відмінні закономірності від, наприклад рівня словосполучення;

6) принцип динамічності припускає постійний рух та розвиток системи, його дотримання забезпечило адекватне вивчення динаміки критичних станів та гомеостазу системи присудкових конструкцій.

Еволюціонувавши й збагатившись за рахунок міждисциплінарних розвідок, системно-структурна парадигма постулює визнання тексту як системного мовного явища, а принципове визнання мови та тексту, зокрема й

художнього прозового тексту, системами легітимізує застосування у лінгвістичному дослідженні понятійно-категоріального апарату системного підходу і таких системних загальних понять: 1) система, підсистема; 2) характеристик: динамічність, цілісність, ціль системи, емерджентність, гомеостаз, простота / складність, закритість / відкритість, ентропія / негоентропія, лінійність / нелінійність; 3) станів: загальний стан, процес, організація, самоорганізація, хаос, перехідний, стабільний, кризовий стани; 4) будови: складник, зв'язок, відношення, структура, організація, системотвірний фактор [16, с. 60–65]. Спільною для тексту і мови системною ознакою є ієрархічність їхніх елементів, а внутрішньосистемні зв'язки віддзеркалюють структуру мови або тексту.

Основними характеристиками синтаксичної системи тексту на нашу думку є цілісність, емерджентність, динамічність, відкритість, лінійність / нелінійність. З-поміж зазначених можливих станів найдоступнішими для дослідницької фіксації є стабільний, кризовий та перехідний стани. Серед означень понять будови синтаксичної системи тексту такі загальнонаукові терміни як “складник”, “зв'язок”, “відношення”, “структура”, “організація” давно використовуються у лінгвістичних розвідках тексту.

Одним із методів системного підходу у дослідженнях тексту є функціональний та структурний аналізи, процедурами яких передбачаються вивчення і опис організації синтаксичної системи тексту у системі мови, виявлення його синтаксичних складників, встановлення їхніх ролей, визначення зв'язків і узгодженості між його різнорівневими та однорівневими компонентами.

Саме системно-структурна парадигма досліджень організації мови та тексту вводить лінгвістичні розвідки до кола синергетичних досліджень які загалом вивчають самоорганізацію та еволюцію систем, отже, система – є основним поняттям лінгвосинергетичного підходу. Таким чином, передумови застосування методологічного апарату синергетики у лінгвістичному дослідженні виникли відтоді, відколи мова та текст визнані системами, що

спричинило появу трансдисципліни лінгвосинергетики. Отже, виникнення лінгвосинергетичного підходу є логічним наслідком розвитку системно-структурної парадигми вивчення мови.

Згідно з визначенням Л. Берталанфі про самоорганізацію: “система є такою, що самоорганізується, якщо її зміни відбуваються автоматично”, причому ці зміни ініціюються впливом зовнішнього агента, а сама система має бути відкритою [1, с. 35-38]. Ця теза підтверджує самоорганізаційні властивості мови і тексту, а відкритість їхніх систем забезпечується зв'язками і взаємообміном із середою, тобто з ментальними просторами читача та автора тексту як користувачів мови в рамках їхньої розумової діяльності.

“Зіткнення теорій” та “зміщення акцентів” у осягненні законів живої та неживої природи свідчить про спільність режимів функціонування різноманітних систем [13], отже, екстраполяція синергетичних методів на дослідження тексту, який є відкритою нерівноважною структурою [7, с. 37] є перспективною і дозволяє “розглядати традиційний об'єкт лінгвістики, виходячи за рамки власне лінгвістики” [10, с. 47-48], що передбачає трансцендентний підхід у системно-структурній парадигмі. Це ствердження певним чином обминає сосюрівську тезу про доцільність вивчення мови лише всередині самої мови: незважаючи на значимість результатів мовної розвідки для предметів інших наук, зокрема для висвітлення мовної діяльності, “вони матимуть лише цілком епізодичне та побічне значення для дослідження самої мови” [15, с. 35]. Проте, ми вважаємо, що сам Ф. де Соссюр, не заперечує можливість розширення поле філологічних досліджень, оскільки за його власним визначенням: “мета лінгвістики – зрозуміти сутність мови у найширшому значенні без усіляких обмежень, вивчити людську мову в цілому в усіх її проявах, в усіх різновидах разом з історією їхнього виникнення та причинами мовної різноманітності” [15, с. 171]. Таким чином долається певне протиставлення системно-структурної та антропоцентричної парадигм у лінгвістиці тексту, оскільки текст, без сумніву, є проявом мови.

Логічним наслідком розвитку антропоцентричної парадигми лінгвістичних досліджень стали еволюція і поглиблення когнітивних розвідок художнього прозового тексту, його синтаксису зокрема. О. С. Кубрякова зазначає, що когнітивний напрям у лінгвістиці зростає на ґрунті генеративної граматики, тобто генеративізму, який стимулює появу низки когнітивних досліджень мовних категорій [8, с. 49]. Такий історичний шлейф вказує на те, що саме граматика, а конкретніше синтаксис, має бути одним з основних об'єктів лінгвістики у когнітивному руслі.

Основними завданнями когнітивної лінгвістики у сфері французького синтаксису, які зумовлюють використання відповідних методів дослідження, є наукова реконструкція відображення мовних структур у ментальності, моделювання виникнення синтаксичних зв'язків та мотивів уживання нормативних, або ненормативних для французької мови синтаксичних конструкцій, у художньому тексті зокрема. Опорою для синтаксичного дослідження у когнітивному руслі стають такі загальні принципи: антропоцентричності, міждисциплінарності, системності, багаторівневості, принцип єдності мови та мовлення [2].

Специфіка когнітивної розвідки саме тексту полягає у дослідницькій необхідності поєднувати атомізацію та глобалізацію наукових фактів [5, с. 8], інакше кажучи феномен тексту, його багатовимірність, дозволяє змінювати глибину об'єкта від мінімальних одиниць, наприклад, від літер у разі алітерації, до обсягу цілого тексту, що забезпечується їхньою знаковістю. Так, наприклад, дослідження такого феномена у сучасних французьких художніх прозових творах як повтор може здійснюватись на різних рівнях тексту: від повтору літер, яких автор припускається із певною метою, як от передача фонетичних особливостей мовлення персонажів, до повтору синтаксичних конструкцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Синтез лінгвосинергетичного та когнітивного підходів та виведення на цій основі принципів сучасної синтаксичної розвідки є перспективним та ефективним шляхом вивчення синтаксису сучасного французького художнього прозового

тексту. Ми вважаємо, що поєднання двох окреслених підходів у вивченні синтаксису є логічним, науково виправданим, воно засноване на давньому, відомому з Античності, проте оновленому нині базисі філологічної методології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – критический обзор / Л. фон Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23–82.

2. Беседина Н.А. Методологические аспекты современных когнитивных исследований в лингвистике / Н.А. Беседина // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – Вып. 14 – том 20. – 2010. – С.31–37.

3. Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В.Г. Борботько. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2011. – 288 с.

4. Виноградов В. А., Гинзбург Е. Л. Система, ее актуализация и описание / В. А. Виноградов // Системные исследования. Ежегодник 1971. – М., 1972. – С. 93–102.

5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. (Лингвистическое наследие XX века.) / И.Р. Гальперин. – М.: Ком.Книга, 2007. – 144с.

6. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.

7. Князева, Е. Н. Одиссея научного разума / Е. Н. Князева. – М. : Изд-во Рос. акад. наук, 1994. – 223 с.

8. Кубрякова, Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова .— М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред.В. Н. Ярцева – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 683 с.

10. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования: дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ирина Юрьевна Моисеева – Оренбург, 2007. – 370 с.

11. Пиотровский, Р. Г. Лингвистическая синергетика / Р. Г. Пиотровский. – СПб : Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – 181 с.

12. Попович М.М. Змістові аспекти лінгво-когнітивного поняття “ментальний простір” / М.М. Попович // Філологічні трактати.– Т.2, №2. – Суми: Видавництво СумДУ, 2010. С.21–26.

13. Пригожин, И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стингерс. – М. : Прогресс, 2003. – 312 с.

14. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: Навч. посібник / К.О. Сорока. – ХНАМГ:, 2004. – 291 с.

15. Соссюр, Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 2000. – 280 с.

16. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: Учеб. Пособие / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.

17. Thom R., Topologie et linguistique / R. Thom // Essays on topology and related topics, Memoires dediés à George de Rham, Springer Verlag, Berlin, 1970. P. 226—248.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Філоненко Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету. Наукові інтереси: синтаксична організація французького художнього прозового тексту, лінгвосинергетичні та когнітивні дослідження тексту.